

BOBUR QIT'ALARIDA HAYOTIYLIK

<https://doi.org/10.70728/phil.v05.i07.003>

Nutfullayeva Mafzuna Kenja qizi
Termiz davlat universiteti

Annotatsiya: Mazkur maqolada Boburshe'riyatida qit'a janrining o'rni, ushbu janrining tarixi, janr va shakl xususiyatlari haqida yoritilgan. Shu bilan birga Bobur qit'alarining mavzu ko'lami, mumtoz an'analar va shoirning badiiy kashfiyotlari batafsil tahlil etilgan. Maqolada muallif qit'alaridagi ilgari surilgan g'oyalar, hayotiylik, qit'alarining yozilish tarixi va shoirning bu janrdagi qo'shgan hissasi o'rganilgan.

Kalit so'zlar: qit'a, janr, taxallus, poeziya, iqtibos, tajnis

VITALITY IN BABUR'S WORKS

Nutfullaeva Mafzuna Kenja kizi
Termez State University

Abstract: This article examines the role and history of the qit'a genre in Babur's poetry, as well as its generic and formal characteristics. It provides a detailed analysis of the thematic scope of Babur's qit'as, the influence of classical traditions, and the poet's own artistic innovations. The article also explores the ideas advanced in these poems, their realism, the history of their composition, and the poet's contribution to this genre.

Keywords: qit'a, genre, pen name, poetry, quotation, tajnis

Buyuk so'z san'atkori Zahiriddin Muhammad Bobur ziddiyatli hayotidagi uzoq tajribalari bilan hayotiy kuzatishlari va falsafiy qarashlarini uyg'unlashtirdi. Boburni hayotiy falsafa va badiiy jiloga yo'g'rilgan ijod sohibi deyish mumkin.

"Bobur asarlarining tematikasi, - deb boshlaydi R.Zohidov, - keng va xilma-xildir. Bobur ko'pgina yozuvchilardagi tematik torlik, g'oyaviy o'jizliklarni bosib o'tib, umuman voqelikni, xususan ijtimoiy fikrni, sotsial hayotni kengroq qamrab olishga intiladi va bu sohada ko'pgina yutuqlarni qo'lga kiritadi": [1; 59-b.]. Ushbu fikrlar muallifning barcha janrlarida namoyon bo'ladi. Bobur qalami bilan mukammallashgan janrlardan biri qit'a janridir. Qit'a qadimiy janr bo'lib, o'zining tarixiy tadrijiga ega: "Arab hamda fors-tojik poeziyasi taraqqiyotining ilk davrlarini o'rganish bilan shug'ullangan olimlar qit'aning she'riy shakl sifatida paydo bo'lish va shakllanish

tarixi hatto qasida va gʻazallardan ham uzoqroq, eskiroq ekanligini qayd etadilar. Koʻpgina poetik janrlar hali qasidadan ajralib chiqmagan bir davrda ham qitʼa deb atalgan mustaqil sheʼriy badeha, parcha mavjud boʻlgan": [2; 126].

Bu esa mumtoz adabiyotda janrning xususiyatlarini va oʻrnini yanada aniqroq belgilab bergan. Zahiriddin Muhammad Bobur qalami bilan janrga hasbi hollik ruhini, real va hayotiy timsollarni olib kirdi. Bobur devonlarida 22 ta qitʼasi qayd etilgan. Bobur qitʼlari son jihatidan oz boʻlsa-da, ammo gʻoyaviy motivlari, badiiy-formal xususiyatlari va janrdagi badiiy kashfiyotlari bilan xarakterlanadi.

Qitʼa janri Bobur ijodida ham muhim oʻrin egallaydi. Ilmiy tadqiqotlarda va nazariy manbalarda Boburning qitʼalari haqida maʼlumotlar kam uchraydi. Buning sabablaridan biri muallif ijodida qitʼa janrining miqdor jihatdan kamligi va shoir qalami bilan nazariy tomondan yirik oʻzgarishlarga uchramagan. Ammo shoir ushbu mumtoz janrda ham badiiy yangiliklar bilan va mavzu jihatdan boyitgan.

Xususan:

Qolmadi hurmat ahli olamda,

Olamu olam ahlidin yuv ilik!

Boburo, ikki podsholigʻdin

Yaxshiroq bu zamonda bir beklik: [3; 83-b.].

Qitʼa, aslini olganda, falsafiy, didaktik, axloqiy fikrlar janri hisoblanadi. Albatta, qitʼanavislar ijodida ushbu ruh ustunlik qiladi. Jumladan, Bobur ijodida ham shunday mavzudagi qitʼalar muhim oʻrin egallaydi. Negaki, qitʼalarida bir tanda va bir qalbda ikki insonni oʻzida mujassam etgan shoh va shoir Boburning hayotiy tajribalari, umri davomida chiqargan xulosalari, anglagan achchiq haqiqatlari, munaqqid va sinovlarda toblangan bir inson sifatidagi qarashlari oʻz aksini topgan. Ushbu qitʼada insoniyatdan oqibat, hurmat koʻtarilib borayotgani, qolmagani, bu olamdan va undagi jamiki odamzoddan qoʻlni yuvish, yaʼni koʻngli qolganligi bayon qilinadi. Shoir oʻziga murojaat etib, bu hurmat va oqibat yoʻqolgan zamonda ikki podshohlikdan ham bir beklikni afzal biladi. Baytda ijodkor oʻziga muroaati orqali, taxallusi qoʻllangan. R.Orzibekov qitʼa janrga xos belgilarga toʻxtalganda shuni alohida taʼkidlaydi: "...qitʼani boshqa janrlardan ajratib turuvchi farqlar shundan iboratki, unda muayyan bir hajm meʼyori yoʻq, u monorifma qofiya sistemasiga asoslanadi, lekin matlasiz, taxallussiz boʻladi. Qitʼaning mavzui nomuayyan va nihoyat darajada kengdir". : [4; 122-b.]. Demak, janrning shakliy xususiyatlariga koʻra, taxallus qoʻllanmaydi. Bobur qitʼalarida esa taxallus qoʻllanganini koʻramiz. Bu borada Bobur Navoiyning badiiy ijodda boshlab bergan qitʼalarda taxallus qoʻllash anʼanasiga ergashgan. Axloqiy ruhdagi ushbu sheʼrda Bobur nomi fikrlarning shaxsiy hayotiy kuzatuvlari mahsuli ekanligini namoyish etadi va hayotiyiligini yanada oshirgan. Bu toʻrtlik muallifning qalb nidolari sifatida yangraydi:

Ne qilayin sening bila, ey til,

*Jihatingdin mening ichim qondur!
Necha yaxshi desang bu hazil ila she'r,
Birisi faxshu birisi yong'ondur.
Gar desang kuymayin bu jurm bila,
Jilavingni bu arsadin yondur!(83)*

Zahiriddin Muhammad Bobur dunyoviy bilimlar bilan birga, diniy-irfoniy tafakkur sohibi hamdir. Bu uning mustahkam e'tiqodi bilan bog'liq. U hatto mag'lubiyat ostonasida ham "men"iga xiyonat qilmagan, e'tiqodiga qarshi bormagan. Shaxs sifatida hayotda bunga rioya qilgan. Ba'zan shohlik maqomi majburiyatidan qalb amriga qarshi borgani uchun, qilgan xatolari uchun tavba qiladi. She'rda barcha gunohu yolg'onlar til orqali sodir qilinishini va ko'nglida bundan tavbasi, nadomati borligi ta'kidlanadi. O'zgalar ne desa ham, u gunohlarini biladi, shuning uchun vijdon va qalb azobida yongandan ko'ra, tavba qilib, bunday ishlardan tiyilishni bayon qilgan.

Umuman olganda, Bobur qit'alari hasbi holi bilan bog'liqdir. Negaki, qit'alari turli mavzularda bo'lsa ham, hayotiylik, hasbi hollik birinchi o'rinda turadi. Ushbu fikrlar "Boburnoma" asaridan keltirilgan parcha orqali ham oydinlashadi: "... yana boshdin istig'for va e'tizor maqomida bo'lub, bu nav' botil andeshadin, buy yo'sunluq noloyiq peshadin ko'nglumni tindurub, qalamni sindurdum. Ul dargohdin osiy bandalarg'a bu nav' tanbihlar davlatedur azim, har banda hamkim, mundoqlardin mutanabbih bo'lg'ay saodatedur jasim": [5; 437-b.].

Bobur she'rlari tematikasi rang-barang bo'lib, ishqiy ruhdagi qit'alar ham ijodida alohida o'rin egallaydi:

*Qilmasa ul oy nazar manga, ne tong?
Tengri tole' chun manga yorotmadi.
O'qi yorar erdi ko'nglum dardini,
Netayin, ko'nglum uchun yor otmadi.(84)*

She'rda oshiq iztirobi tasvirlangan: "Agarda yor qiyo boqmasa ham, ajab emas, aslida, meni taqdirim ham shunday. Tangri menga yor etmadi, baxtim kulmadi. Hatto yorning o'qi ko'ngil dardini yuvar edi, ammo u ham buni istamagandek, o'qini ham otmadi". Shoir yorning yuz o'girishini bevosita tole'sizligi bilan bog'laydi. Bevafo yor timsoli orqali umidsizligiga, baxtsizligiga ham ishora qiladi. Juft misralarda qofiya o'rnida "yorotmadi" va "yor otmadi" tajnis so'zlari qo'llanilgan. Tajnisli qit'alar Boburgacha ham she'riyatda bor edi, Bobur esa ularni hasbi hol va shoir taqdiri bilan bog'ladi.

Bobur qit'alaridagi qalamga olingan mavzulardan biri xalqimiz urf-odatlar va shoirning e'tiqodi borasida fikr yuritilgan:

*Otani chunki qibla debturlar,
Qibla yanglig' anga nazar qilg'il.
Ota og'ritma, ey otam, zinhor,*

Ota ozoridin xazar qilg'il. (84)

Ota mavzusidagi ushbu she'r mumtoz adabiyotda noan'anaviy mavzulardan biridir. Otani ulug'lash ruhidagi nasihatimiz fikrlar majmui deyish mumkin. Qit'ada, ayniqsa, "ey otam" undalmasi vorislariga qarata aytilgan murojaati sifatida yangraydi. Albatta, bu xalqimiz qadriyatlari va ehtiromi bilan ham bog'liqdir. Musulmon olamida "ota rizoligi" yuksak va tengsiz ehtirom snaladi. Otani hatto qiblaga tenglashtiradi. Dinimizda qibla qanchalik muqaddasligini yaxshi bilamiz. "Ota rozi - Xudo rozi", - deya bejizga aytishmagan dono xalqimiz. Bunday ibratli baytlarni Bobur avlodlariga qoldirgan bebaho xazina deyish mumkindir.

Bobur poeziyasida mavzular ko'lami tarfa xildir. Shunday mavzulardan biri do'st tanlash haqida:

Tariqi faqr suluk ahlig'a ne xush yo'ldur,

Vale buy o'lda keraklikturur rafiqi shafiq.

Tariqi faqr agar istasang, beri kelkim,

Suluk ahli demish: "alrafiq summa tariq" (84)

Tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan ushbu to'rtlikda inson hayotda tanlagan yo'lida avvalo, habib-yor tanlashi kerakligi, ammo vafoli va to'g'ri do'st tanlash har bir davrda, hamma joyda insonlar uchun mushkul, dolzarb bo'lib kelgan. To'rtlikda xalqning noyob naqlaridan biri "alrafiq summa tariq" naqli iqtibos qilib keltirilgan. Ayniqsa, ziddiyatli davrda yashagan, ko'plab mag'lubiyat va sinovlarni boshidan kechirgan shoh va darveshtabiat Bobur uchun shunday haqiqiy habib zarur edi. U umr bo'yi shunday do'stga muhtoj bo'lgan. Negaki, shoh va shoir Bobur va vatandan yiroq oshiq qalbini tushunuvchi insonga ehtiyoji bo'lgan. Kezi kelganda har tarafdin xiyonatga duchor bo'lgan Bobur qalb niyatini shu misralarga singdirgan. She'rdagi mavzu an'anaviy, davr tanlamaydigan mavzu bo'lsa-da, Bobur unga hayotiy tajribasidan kelib chiqib, qalb og'riqlari bilan birga tasvirlaydi.

Bobur she'rlarida ijtimoiy-siyosiy voqealar negizi tasviri ham qalamga olingan:

Xurosang'a o'n oy tortib cherik, Kobul sori yonduk,

Qish ichra Chixchiron birlakim, ul yo'l vahmi jon oldi.

Bu fursatta kishi o'tmoydurur hargiz bu dobondin,

Biz o'ttuk, lek elning ilik-oyog'in sovuq choldi.

Necha kun qor tepib, muz yostonib, tashvish ila ko'nduk,

Sovuqu qor asru behd uchun el ko'ngul soldi.

Jebayu otlari elning qoldi aksar yo'l yomon uchun

Bu yurushta ziyon ko'b bo'ldi, bore yaxshi ot qoldi. (84)

Qit'ada tarixda bo'lgan mashhur Boburning Hirotdan Kobulga qorda yurishi haqida bayon qilingan. Shohlik faoliyatidagi tarjimayi holi bilan bog'lanadi. Olim Vahob Rahmonob o'sha voqeadagi Bobur shaxsiga shunday ta'rif bergan:

“Mardlik g‘animga nisbatan ham ahd va shartga ustuvorlikda bilinganidek, o‘ta qiyin jismoniy azoblarni el qatori o‘ziga teng ravo ko‘rishda ham zuhur etadi. Bobur mardlikda himmati yuksak davlat arbobi edi”: [6; 172-b.]. Bu voqea Boburning shoh va shaxs sifatidagi fazilatlari namoyon bo‘ladi. Oliyjanoblik, himmatli, xalqparvar shaxs gavdalanadi. Bu voqea haqida “Boburnoma” asarida ham bayon qilingan va yurishga, uning tavsilotlari, oqibatlari ro‘y-rost ifoda etilib, muallif tomonidan xolis izohlangan: “... Ko‘ngilga kechdikim, barcha el qorda va chopqunda. Men issiq uyda va istirohat bilan; unda barcha el tashvish bilan mashaqqatda, men bunda uyqu bilan farog‘atda. Muruvvatdan yiroq va hamjihatlikdan yiroq ishdur. Men ham har tashvish va mashaqqat bo‘lsa ko‘rayin, har nechuk el toqat qilib tursa - turayin...”: [7; 217-b.]. Bundan mulohazakor Boburning adolatli va xalqparvar, mard va ulug‘ rahbar, yo‘l boshchilini anglash mumkin.

Fikrlarni umumlashtirib aytganda, Sharq poeziyasida muhim o‘rin egallagan tuyuq janri Zahiriddin Muhammad Bobur qalami bilan nazariy jihatdan janr sifatida rivojlangan, badiiy tomondan boyigan. Muallifning boshqa asarlari kabi ushbu she‘r turlarida ham ijtimoiy hayot, realistik ruh, hasbi hollik, hayotga yaqinlik yaqqol seziladi. Aynan shu jihati bilan ham tuyuq janrida badiiy yangiliklar qilgan. Bobur o‘zidan oldingi Lutfiy, Navoiy an‘analariga qay darajada ergashgani va Bobur ijodi, u boshlab bergan, adabiyotdagi yangiliklardan oziqlangan ijodkorlar tuyuqlari qiyoslanib o‘rganilganda, haqiqiy shoir uslubi va poetik qirralari namoyon bo‘lgan. Xususan, tajnissiz tuyuq, qofiyali tuyuq-qit‘alar, to‘rt misrasi ham tajnisli tuyuq va hasbi hol mavzudagi tuyuqlar Bobur tafakkurining mahsulidir. Shoir tuyuq haqidagi qarashlari o‘z aksini topgan “Muxtasar” asarida ham bularning har biriga izohlab, dalillab o‘tgan.

Boburning serqirra ijodkor ekanligi qit‘alarida ham to‘liq aksini topgan. Uning qit‘alarida mavzu ko‘lami rang-barangligi, an‘anaviyik bilan birga, badiiy yangiliklar, san‘atkorlik namoyon bo‘ladi. Hajm jihatidan uncha kata bo‘lmagan bu janrda ishqiy mavzu va xalq urf-odatlarini ifodalanishi bilan Lutfiyga ergashgan bo‘sa, didaktik, axloqiy-tarbiyaviy ruhdagi qit‘alar yaratishi, ushbu janrda taxallus qo‘llashi bilan Navoiy an‘analariga ergashadi. Qit‘alar tasviridagi reallik, hayotga yaqinlik, jozibador badiiy tasvir vositalaridan ustalik bilan foydalanishi, hasbi hollik, tarixiy voqaelarning tasviri bilan janrning badiiy va nazariy imkoniyatlarini yanada kengaytirdi. Ijodida tajnisli, tajnissiz, to‘rt misrali va undan ortuq hamjli qit‘alarni tengsiz namunalarni yaratgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Раҳмонов В. Биз билган ва билмаган Бобур. - Тошкент: 1999. - Б. 59.
2. Орзибеков Р. Ўзбек лирик шеърини жанри. - Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1976. - Б. 126.

3. Орзибеков Р. Ўзбек лирик шеърляти жанри. - Тошкент: Адабиёт ва санъат. 1976. - Б. 122.
4. Бобур. Девон. Нашрга тайёрловчи ва сўз боши муаллифи А.Абдуғафуров. - Тошкент: ФАН, 1994. - Б. 83. (Bundan keyin quyidagi misollar asosan shu kitobdan olinadi. Boshqa manbadan olingan misollarning nashri ko'rsatiladi).
5. Zahiriddin Muhammad Bobur. Boburnoma. Toshkent: Ijod-Press. 2020. - B. 437.
6. Раҳмоно В. Мумтоз сўз сеҳри. Тошкент: Ўзбекистон. 2015. - Б. 172.
7. Бобур. Бобурнома. Тошкент: Ўқитувчи, 2008. - Б. 217.